

Michalík, J., Baslerová, P. & Felcmanová, L. 2015. *Katalog podpůrných opatření. Obecná část*. Olomouc: UPOL.

Vývoj školské terminologie v oblasti speciálních vzdělávacích potřeb

1. Vývoj legislativního řešení problematiky od 90.let minulého století

- DOC. MGR. PAEDDR. JAN MICHALÍK, PH.D.
- MGR. JINDŘICH MONČEK
- MGR. LENKA FELCMANOVÁ
- PAEDDR. PAVLÍNA BASLEROVÁ

Ihned po zásadní společenské změně v roce 1989 se objevují snahy o nový model vzdělávání dětí, žáků a studentů (dále jen žáci) se speciálními vzdělávacími potřebami. Tehdy se více hovořilo o žácích se zdravotním postižením. Pojmy zdravotní či sociální znevýhodnění byly téměř neznámé. V zásadě šlo o postupný přerod naprosto segregovaného modelu vzdělávání, v němž i „chybějící prst na jedné ruce“ mohl být důvodem pro umístění dítěte do speciální školy, v systému otevřený, pluralitní, nediskriminační.

Tradice speciálního vzdělávání (které mělo dobré výsledky) však dlouhodobě po celá 90. léta ovlivňovaly snahy o společné vzdělávání dětí s postižením i bez postižení. Na jedné straně byla přijata řada deklarácí, opatření a formálních prohlášení, na druhé straně se jen velmi pozvolna zvyšovala podpora škol a učitelů pro práci s těmito skupinami žáků. Poněkud lepší byla situace u některých žáků se smyslovým postižením, kde některá speciálněpedagogická centra poskytovala běžným školám potřebnou podporu.

Formálně znamenalo jistý postup přijetí vyhlášky č. 291/1991 Sb., o základní škole, která možnost vzdělávání žáků (se zdravotním postižením) v běžných školách připouštěla. Konkrétně mohl ředitel základní školy zřizovat speciální třídy pro „*sluchově, zrakově, tělesně a mentálně postižené žáky a žáky s vadami řeči*“. Od speciálních tříd se odlišovaly „specializované třídy“ pro žáky se specifickými vývojovými poruchami učení.

Tzv. individuální integrace žáka se zdravotním postižením (byť se tak nenazývala) byla možná podle ust. § 3 téže normy. Pro ředitele školy tehdy platilo, že „*může na základě žádosti zástupce žáka a vyjádření psychologické poradny nebo speciálněpedagogického centra zařadit do příslušného ročníku školy žáka se smyslovým postižením, s tělesným postižením, s vadou řeči*“. De iure tak byla po celá 90. léta vyloučena individuální integrace žáka s mentálním postižením. Až v roce 2004 se jako plnění úkolu Národního plánu vyrovnání příležitostí pro osoby se zdravotním postižením z roku 1998 objevila možnost individuálně integrovat i žáka s mentálním postižením, a to na základě novely této vyhlášky.

Vedle této naprosto nedostatečné úpravy společného vzdělávání byly v uvedeném období v platnosti vyhlášky MŠMT ČR o speciálních školách (jde o normy č. 399/1991 Sb. a č. 127/1997 Sb.). Druhá z uvedených norem obsahovala úpravu, která předjímala, že někteří žáci se v „běžných školách“ vzdělávat nemohou: „*Do speciálních mateřských škol a do speciálních škol se přednostně zařazují a přijímají postižené děti a žáci, pokud se nemohou s ohledem na své postižení vzdělávat v mateřských školách, základních školách a středních školách.*“ (vyhl. č. 127/1997 Sb.)

Přes nedostatečnou podporu běžných mateřských, základních a středních škol (legislativní, organizační, personální a metodickou) se neustále zvyšoval počet žáků se zdravotním postižením (a postupně i sociálním znevýhodněním), kteří byli vzděláváni v tzv. hlavním vzdělávacím proudu. Např. od roku 1995 do roku 2005 se změnil počet individuálně integrovaných žáků v mateřských, základních a středních školách takto:

Tab. č. 1: Individuálně integrovaní žáci v MŠ, ZŠ a SŠ (srovnání 1995/2005)

Druh zdravotního postižení / počet žáků individuálně integrovaných	1995	2005
Mentální postižení	325	950
Tělesné postižení	1 385	1 623
Zrakové postižení	660	581
Sluchové postižení	484	731
Poruchy autistického spektra	0	197
Narušení komunikační schopnosti	1 745	1 179
Specifické vývojové poruchy učení a chování	27 445	45 215
Celkem	32 044	50 476

Vývoj společného vzdělávání dětí s postižením s dětmi intaktními byl od roku 1990 do roku 2005 velmi pozvolný. Charakteristickým rysem se stala proklamativní prohlášení o podpoře tohoto modelu vzdělávání, která však v praxi nebyla podpořena potřebnými opatřeními. Vyučující běžných mateřských, základních a středních škol tak pracovali se žáky s postižením a případně sociálním znevýhodněním bez dostatečné metodické, personální a finanční podpory.

2. Vývoj legislativy po roce 2005

- DOC. MGR. PAEDDR. JAN MICHALÍK, PH.D.
- MGR. JINDŘICH MONČEK
- MGR. LENKA FELCMANOVÁ
- PAEDDR. PAVLÍNA BASLEROVÁ

Od roku 2005 vztahy ve školství upravuje **zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)**. Již podle důvodové zprávy k návrhu zákona mělo být jedním z jeho cílů odstranění nerovností a zajištění rovnosti v přístupu ke vzdělání: „*Důraz je kladen na rovnost vzdělávacích příležitostí pro všechny a odstranění překážek, které by tomu bránily, respektování vzdělávacích potřeb jednotlivců při vzdělávání, kvalitu vzdělávacího procesu. Zmínka je též o prostředí vzájemné úcty, respektu ke všem osobám a opatřeních proti projevům diskriminace a netolerance, pokud jde o přístup ke vzdělávání. Zároveň je tak zdůrazněno úsilí o zabezpečení přístupu ke vzdělávání dětem se speciálními vzdělávacími potřebami.*“ (Důvodová zpráva k návrhu novely školského zákona, 2005)

Zákon přinesl nový pojem „speciální vzdělávací potřeby“. V ust. § 16 stanoví, že speciální vzdělávací potřeby mají žáci, kteří mají:

- zdravotní postižení;
- zdravotní znevýhodnění;
- sociální znevýhodnění.

V době vzniku se jednalo o pozitivní úpravu. Od dřívějšího, zcela neurčitěho pojetí vzdělávání této skupiny žáků bylo alespoň rámcově stanoveno, „v čem“ speciální vzdělávací potřeby spočívají. A to vymezením určité skupiny žáků, pro niž zákon a prováděcí normy přinášely dílčí úpravy. Zákon platný do té doby (č. 29/1984 Sb.) ještě v roce 2004 používal u vybraných skupin žáků termíny „nemohou se vzdělávat ani ve zvláštní škole“ apod.

Nově tedy mělo být zajištěno i **vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami**. Zejména naplněním jejich práva na vzdělání pomocí specifických forem a metod a na vytvoření zvláštních podmínek, které jejich vzdělávání umožní. Zmíněná důvodová zpráva (nikoliv text zákona samotný) zmiňuje i vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v tzv. běžných školách: „Děti, žáci a studenti se zdravotním postižením budou integrováni v případech, kdy to bude možné a žádoucí, do běžných škol, v jednotlivých školách však mohou být zřizovány i jednotlivé třídy, v nichž se bude uskutečňovat vzdělávání těchto jedinců s využitím zejména forem a metod vzdělávání přizpůsobených jejich potřebám, nebo mohou být zřizovány celé školy, které budou specializovány na jejich vzdělávání.“

Uvedené znění opět (vzhledem k době svého přijetí) přinášelo nejistotu ohledně práva na vzdělávání této skupiny žáků neurčitým konstatováním „kdy to bude možné a žádoucí“.

Na druhé straně byl zaznamenán pozitivní vývoj týkající se zajištění práva na návštěvu běžné školy. **Ředitel spádové školy je povinen přednostně přijmout žáky s místem trvalého pobytu v příslušném školském obvodu**, a to do výše povoleného počtu žáků uvedeného ve školském rejstříku.

De iure tak ředitel školy nesmí odmítnout žáka se zdravotním postižením. Pokud bude zákonný zástupce žáka trvat na jeho přijetí, musí škola přijmout každého žáka, který má trvalé bydliště ve spádovém obvodu školy, a zároveň naplnit jeho vzdělávací potřeby v rozsahu stanoveném zejména zněním § 16 zákona.

Stejně tak, po letech experimentů a pokusů, byl do zákona zanesen institut asistenta pedagoga. Uvedené ustanovení vedlo k postupnému a pravidelnému nárůstu pedagogických pracovníků na této pozici. V roce 2005 se jednalo o 1 588 osob a v roce 2012 už o 6 863 osob (z toho 582 u žáků se sociálním znevýhodněním). Nepodařilo se však dosud vyřešit metodické vedení jejich činnosti a zejména není zajištěn transparentní a jednotný model jejich přiznávání u různých skupin žáků a v různých regionech (krajích) ČR.

Další oblastí, v níž byl zaznamenán posun ke zlepšení stavu, bylo řešení povinné školní docházky u dětí s těžšími formami mentálního postižení. Zákon opustil dříve užívaný termín „osvobození od povinné školní docházky“ a zavedl institut „jiného způsobu plnění této docházky“. Tj. reálná skutečnost znamenající, že některé skupiny dětí a žáků nemohou vzhledem ke stupni (hloubce) svého postižení absolvovat plnou školní docházku v jejím běžném pojetí, byla de facto vyřešena formou individuálního vzdělávání. I zde však školám a školským zařízením chybějí potřebná organizační opatření a metodická podpora.

Tab. č. 2: Individuálně integrovaní žáci v MŠ, ZŠ a SŠ (srovnání 1995/2013)

Druh zdravotního postižení / počet žáků individuálně integrovaných	1995	2013
Mentální postižení	325	2 341
Tělesné postižení	1 385	2 258
Zrakové postižení	660	656
Sluchové postižení	484	905
Poruchy autistického spektra	0	1 983
Narušení komunikační schopnosti	1 745	2 703
Specifické vývojové poruchy učení a chování	27 445	43 015
Celkem	32 044	53 861

Zejména po roce 2010 se projevily nedostatky současné právní úpravy. Stávající model SVP je příliš horizontální, neumí reagovat na přirozené rozdíly v míře potřebné podpory, které vyplývají ze závažnosti (hloubky) postižení či znevýhodnění. Skupina žáků se zdravotním znevýhodněním pak není, kromě svého uvedení v § 16 zákona, nikde blíže definována a nejsou vyřešeny způsoby podpory těchto žáků.

ZNĚNÍ § 16 ŠKOLSKÉHO ZÁKONA (STAV K 30. 6. 2014)

Vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami

1) Dítětem, žákem a studentem se speciálními vzdělávacími potřebami je osoba se zdravotním postižením, zdravotním znevýhodněním nebo sociálním znevýhodněním.

2) Zdravotním postižením je pro účely tohoto zákona mentální, tělesné, zrakové nebo sluchové postižení, vady řeči, souběžné postižení více vadami, autismus a vývojové poruchy učení nebo chování.

3) Zdravotním znevýhodněním je pro účely tohoto zákona zdravotní oslabení, dlouhodobá nemoc nebo lehčí zdravotní poruchy vedoucí k poruchám učení a chování, které vyžadují zohlednění při vzdělávání.

4) Sociálním znevýhodněním je pro účely tohoto zákona

a) rodinné prostředí s nízkým sociálně-kulturním postavením, ohrožení sociálněpatologickými jevy,

b) nařízená ústavní výchova nebo uložená ochranná výchova, nebo

c) postavení azylanta, osoby požívající doplňkové ochrany a účastníka řízení o udělení mezinárodní ochrany na území České republiky podle zvláštního právního předpisu.

5) Speciální vzdělávací potřeby dětí, žáků a studentů zjišťuje školské poradenské zařízení

3. Charakteristika speciálních vzdělávacích potřeb před a po roce 2016

- DOC. MGR. PAEDDR. JAN MICHALÍK, PH.D.
- MGR. LENKA FELCMANOVÁ
- PAEDDR. PAVLÍNA BASLEROVÁ

Přijetí školského zákona (č. 561/2001 Sb.) v roce 2005 představovalo pokrok oproti předchozímu stavu. Současná praxe škol, školských poradenských zařízení, zkušenosti rodičů dětí se speciálními vzdělávacími potřebami však potvrzují nutnost změny stávajícího modelu. Diskusi je nutno podrobit i samotný pojem „speciální vzdělávací potřeby“. Ve skutečnosti lze o každém žákovi tvrdit, že má vlastní „speciální“ vzdělávací potřeby. Tento termín již nevyhovuje obsahu, pro nějž byl zaveden. Použití pojmu „podpůrná opatření“ či „prostředky speciálněpedagogické podpory“ více odpovídá faktické situaci vzdělávání žáků popisované cílové skupiny.

Kategorizace žáků s SVP vycházející z horizontálního členění na žáky se zdravotním postižením, zdravotním znevýhodněním a sociálním znevýhodněním má ve vztahu k efektivní podpoře žáků s SVP mnohá omezení. **V řadě případů nelze jednoznačně určit, do které kategorie žáka zařadit, nebo jeho zařazení neodpovídá jeho potřebám.**

Školský zákon ve znění do r. 2014 např. nereaguje na rozsáhlou skupinu omezení vyplývajících z tzv. civilizačních či vnitřních onemocnění. Kvůli tomu spadají žáci s těžkou epilepsií, cystickou fibrózou či s onkologickým onemocněním pouze do kategorie zdravotního znevýhodnění, přestože v resortu zdravotnictví a sociálních věcí spadají do kategorie zdravotního postižení. Ve školách jim tak lze dle současné legislativy poskytnout pouze tzv. vyrovnávací opatření. Školy ale nemají nárok na finanční prostředky k zajištění vyrovnávacích opatření pro tyto žáky.

Velmi citlivým problémem je také zařazování žáků do kategorie sociálního znevýhodnění, neboť užívání tohoto označení je vnímáno jako stigmatizující. Zároveň také nejsou dána kritéria, podle kterých by bylo možné sociální znevýhodnění „diagnostikovat“.

Velkým problémem je i podpora vzdělávání žáků s tzv. hraničním intelektem, tito žáci jsou podle platných kritérií žáky bez SVP, a školy tak nemají možnost jim poskytnout podpůrná či vyrovnávací opatření, přestože tito žáci je objektivně potřebují (např. zpracování IVP).

Naproti tomu zákon za zdravotně postižené považuje i žáky s „vývojovými poruchami učení a chování“. Do této skupiny bylo postupně v uplynulých letech každoročně řazeno dvacet až čtyřicet tisíc žáků. Drtivá většina z těchto žáků však má pouze takový stupeň znevýhodnění, kdy nelze hovořit o skutečném zdravotním postižení.

Z hlediska právního i faktického je, vedle zmíněné části, která stanovuje, „kdo je žákem s SVP“, nejdůležitější deklarace práv a povinností souvisejících s realizací práva na vzdělání.

Stávající znění §16 Školského zákona 561/2004 Sb.:

Vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů nadaných

§ 16

Podpora vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami

(1) Dítětem, žákem a studentem se speciálními vzdělávacími potřebami se rozumí osoba, která k naplnění svých vzdělávacích možností nebo k uplatnění nebo užívání svých práv na rovnoprávném základě s ostatními potřebuje poskytnutí podpůrných opatření. Podpůrnými opatřeními se rozumí nezbytné úpravy ve vzdělávání a školských službách odpovídající zdravotnímu stavu, kulturnímu prostředí nebo jiným životním podmínkám dítěte, žáka nebo studenta. Děti, žáci a studenti se speciálními vzdělávacími potřebami mají právo na bezplatné poskytování podpůrných opatření školou a školským zařízením.

(2) Podpůrná opatření spočívají v

- a) poradenské pomoci školy a školského poradenského zařízení,
- b) úpravě organizace, obsahu, hodnocení, forem a metod vzdělávání a školských služeb, včetně zabezpečení výuky předmětů speciálně pedagogické péče a včetně prodloužení délky středního nebo vyššího odborného vzdělávání až o dva roky,
- c) úpravě podmínek přijímání ke vzdělávání a ukončování vzdělávání,
- d) použití kompenzačních pomůcek, speciálních učebnic a speciálních učebních pomůcek, využívání komunikačních systémů neslyšících a hluchoslepých osob^{11a}), Braillova písmena a podpůrných nebo náhradních komunikačních systémů,
- e) úpravě očekávaných výstupů vzdělávání v mezích stanovených rámcovými vzdělávacími programy a akreditovanými vzdělávacími programy,
- f) vzdělávání podle individuálního vzdělávacího plánu,
- g) využití asistenta pedagoga,
- h) využití dalšího pedagogického pracovníka, tlumočnicka českého znakového jazyka, přepisovatele pro neslyšící nebo možnosti působení osob poskytujících dítěti, žákovi nebo studentovi po dobu jeho pobytu ve škole nebo školském zařízení podporu podle zvláštních právních předpisů, nebo
- i) poskytování vzdělávání nebo školských služeb v prostorách stavebně nebo technicky upravených.

(3) Podpůrná opatření podle odstavce 2 se člení do pěti stupňů podle organizační, pedagogické a finanční náročnosti. Podpůrná opatření různých druhů nebo stupňů lze kombinovat. Podpůrná opatření vyššího stupně lze použít, shledá-li školské poradenské zařízení, že vzhledem k povaze speciálních vzdělávacích potřeb dítěte, žáka nebo studenta nebo k průběhu a výsledkům poskytování dosavadních podpůrných opatření by podpůrná opatření nižšího stupně nepostačovala k naplňování vzdělávacích možností dítěte, žáka nebo studenta a k uplatnění jeho práva na vzdělávání. Začlenění podpůrných opatření do jednotlivých stupňů stanoví prováděcí právní předpis.

(4) Podpůrná opatření prvního stupně uplatňuje škola nebo školské zařízení i bez doporučení školského poradenského zařízení. Podpůrná opatření druhého až pátého stupně lze uplatnit pouze s doporučením školského poradenského zařízení.

Škola nebo školské zařízení může místo doporučeného podpůrného opatření přijmout po projednání s příslušným školským poradenským zařízením a s předchozím písemným informovaným souhlasem zletilého žáka, studenta nebo zákonného zástupce dítěte nebo žáka jiné podpůrné opatření stejného stupně, pokud to neodporuje zájmu dítěte, žáka nebo studenta.

(5) Podmínkou poskytování podpůrného opatření druhého až pátého stupně školou nebo školským zařízením je vždy předchozí písemný informovaný souhlas zletilého žáka, studenta nebo zákonného zástupce dítěte nebo žáka.

(6) Podpůrné opatření druhého až pátého stupně přestane škola nebo školské zařízení po projednání se zletilým žákem, studentem nebo zákonným zástupcem dítěte nebo žáka poskytovat, pokud z doporučení školského poradenského zařízení vyplývá, že podpůrné opatření již není nezbytné.

(7) Podpůrná opatření při vzdělávání dítěte, žáka a studenta, který nemůže vnímat řeč sluchem, se volí tak, aby bylo zajištěno vzdělávání v komunikačním systému neslyšících a hluchoslepých osob, který odpovídá potřebám dítěte, žáka nebo studenta. Žákům a studentům vzdělávaným v českém znakovém jazyce se souběžně poskytuje vzdělávání také v psaném českém jazyce, přičemž znalost českého jazyka si tito žáci a studenti osvojují metodami používanými při výuce českého jazyka jako cizího jazyka. Využívá-li škola nebo školské zařízení tlumočnicka českého znakového jazyka, zajistí, aby jeho činnost vykonávala osoba, která prokáže vzdělání, nebo praxi a vzdělání, jimiž získala znalost českého znakového jazyka na úrovni rodilého mluvčího a tlumočnické dovednosti na úrovni umožňující plnohodnotné vzdělávání dítěte, žáka nebo studenta.

(8) Podpůrná opatření při vzdělávání dítěte, žáka a studenta, který při komunikaci využívá prostředků alternativní nebo augmentativní komunikace, se volí tak, aby bylo zajištěno vzdělávání v komunikačním systému, který odpovídá potřebám dítěte, žáka nebo studenta.

(9) Pro děti, žáky a studenty s mentálním, tělesným, zrakovým nebo sluchovým postižením, závažnými vadami řeči, závažnými vývojovými poruchami učení, závažnými vývojovými poruchami chování, souběžným postižením více vadami nebo autismem lze zřizovat školy nebo ve školách třídy, oddělení a studijní skupiny. Zařadit do takové třídy, studijní skupiny nebo oddělení nebo přijmout do takové školy lze pouze dítě, žáka nebo studenta uvedené ve větě první, shledá-li školské poradenské zařízení, že vzhledem k povaze speciálních vzdělávacích potřeb dítěte, žáka nebo studenta nebo k průběhu a výsledkům dosavadního poskytování podpůrných opatření by samotná podpůrná opatření podle odstavce 2 nepostačovala k naplňování jeho vzdělávacích možností a k uplatnění jeho práva na vzdělávání. Podmínkou pro zařazení je písemná žádost zletilého žáka nebo studenta nebo zákonného zástupce dítěte nebo žáka, doporučení školského poradenského zařízení a soulad tohoto postupu se zájmem dítěte, žáka nebo studenta.

(10) Ke zřízení třídy, oddělení nebo studijní skupiny podle odstavce 9 je v případě škol zřizovaných ministerstvem nebo registrovanými církvemi nebo náboženskými společnostmi, kterým bylo přiznáno oprávnění k výkonu zvláštního práva zřizovat církevní školy, nezbytný souhlas ministerstva, v případě ostatních škol souhlas krajského úřadu.